

М. Попович, академік НАН України, директор Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України:

«У сучасному суспільстві наука відіграє величезну і все зростаючу роль. Насамперед наука – і тільки наука – дає обґрунтовану й систематизовану картину світу, що є передумовою самого існування людства та його невідомого розвитку. Наукові ідеї постійно перетворюють наш погляд на природу і Всесвіт, на людину та її фундаментальні цінності. Застосування наукових ідей як у виробництві, так і в гуманітарії та охороні здоров'я має величезне та все важливіше значення в розвитку людської цивілізації. Від науки все більше залежить наше майбутнє.

А кожен продукт цивілізації має якусь вартість. Все коштує грошей. І там, де доводиться ділити гроші, завжди з'являються глибинні проблеми буття, розв'язання чи хоча б усвідомлення яких стимулює пошуки та відкриття, а також, звичайно, поразки.

Включення України в Європейське співтовариство буде пов'язане з великими витратами. У світі витрати на науку з 2007 до 2013 р. зросли на 30,7 %, а випередивши за темпами росту глобальний ВВП (лише 20 %). Уряди країн ЄС зобов'язані щорічно інвестувати 3 % ВВП на наукові дослідження та інноваційні програми. На ділі Україна 2002 р. фінансувала науку в розмірі 1 % ВВП, а далі все менше і менше, в 2014 р. – на 0,66 % ВВП. У Швеції, наприклад, витрати на науку були в 26 разів більші, ніж в Україні. Не кажучи вже про Францію (у 23 рази) чи Німеччину (у 32 рази).

Ми бідні, бо... не досить розумні, чи, навпаки, не досить розумні – тому, що бідні? З цього замкненого кола треба вирватися, бо інакше прірва між «розумною економікою» та малоінтелектуальними злиднями зростатиме.

Наука в сучасному розумінні слова, як самостійна цілісна система теоретичних та експериментально-досвідних знань, є порівняно молодим явищем – їй приблизно 300–350 років. Звичайно, окремі галузі знань, зокрема математичні, мають давню історію, і навіть окремі фізичні закони відкрито ще в античності, але наука як система знань на експериментальній основі, з розвинутих теоретичним каркасом – явище нової європейської історії.

На перших етапах розвитку європейської науки число публікацій було мізерне, способи наукової комунікації нерозвинені, застосування наукових результатів у повсякденному житті незначне, суспільство ставилося до вчених із підозрою і недовір'ям, і більшість великих наукових відкриттів стали наслідком індивідуальних спостережень та розмірковувань окремих талановитих вчених.

Різкі зміни в становищі науки приніс Новий час. Епосі одинаків та аматорів прийшов кінець. Як писав видатний французький фізик Луї де Бройль, «величезний розвиток науки та промисловості в XIX столітті та першій половині XX століття і ті колосальні перетворення, які вони викликали в житті

цивілізованих народів, привели до корінних змін в умовах життя і праці людей науки: змушені все більше й більше спеціалізуватися, вони стали майже всі або викладачами, або інженерами, всі вони більшою чи меншою мірою втягнені в круговорот неспокійного сучасного життя»¹.

Зміни в масштабах і способах наукової діяльності привели і до змін в організаційних структурах науки.

Від Середньовіччя Європа успадкувала систему університетів, основні інтелектуальні зусилля яких були спрямовані на теологію, право та – меншою мірою – медицину. Університетські свободи дедалі більше втрачалися під тиском чернецьких орденів, і основним засобом вільного спілкування поступово ставали наукові товариства, в тому числі різного роду академії. Подібні добровільні об'єднання вчених збереглися, отримали державну підтримку, зміцнили і розвинулися в сучасних умовах: такими по суті стали Лондонське королівське товариство, Французька академія, Королівська голландська академія, Американська академія мистецтв і наук, Американське філософське товариство і багато інших, в тому числі спеціалізованих, академій і наукових товариств.

Проте старі університети та академії не припинили існування, а пристосувалися до нових умов. Це стосується як організаційних форм, так і предмету дослідження – гуманітарна проблематика все більше витіснялася природничо-науковою.

У Франції з 1634 р. ст. існувала Французька академія, яка була ліквідована в роки Великої революції, але пізніше відновлена під назвою Інститут Франції. Це об'єднання національної еліти зараз складається з п'яти академій: власне Французької академії з традиційними функціями, Академії письма та художньої літератури, Академії мистецтв, Академії моральних та політичних наук та Академії наук. Координатор і організатор наукових досліджень в загальнодержавному масштабі – так званий CRNS, «Національний центр наукових досліджень», бюджет 3,4 млрд, у т. ч. держава дає 2,6 млрд. Співробітники мають правовий статус державного службовця з усіма наслідками згідно табеля про ранги. Головне французьке наукове об'єднання – Інститут Франції – повністю фінансується державою. Бюджет його – 120 млн євро.

Історично всі ці спільноти, зокрема академії, були типовими товариствами – об'єднаннями спеціалістів вищої кваліфікації. Подібні товариства заслуховують і оцінюють доповіді вчених з викладом наукових результатів у різних галузях знань, друкують у своїх періодичних виданнях наукові статті та повідомлення, організують наукові конференції, присуджують

¹ Луи де Бройль. По тропам науки. М., 1962, с. 339.

премії, пропагують наукові знання в суспільстві. Членство в подібних організаціях є справою престижу, полегшення наукової комунікації з колегами та демонстрації власних досягнень, що для пересічного вченого чи викладача – члена товариства має неабияке значення для працевлаштування.

Однак великою помилкою було б не помічати активної ролі держави в науково-дослідному житті Заходу. Розмови про те, що наука в ринковому суспільстві сама себе годує, засновані на непорозумінні або на умисному спотворенні правди. До того ж відкриття в галузі фундаментальних наук завжди служили основою для прикладної сфери.

Із промисловим переворотом докорінним чином змінюється система університетської наукової діяльності. Змістом викладацької діяльності в західноєвропейських університетах поступово стала найновітніша на той час наука, що використовувала експериментальні та математичні методи. В університетах створюються наукові кафедри, які крім педагогічної роботи ведуть наукові дослідження, організуються лабораторії з усе складнішим обладнанням, а також науково-дослідні інститути. Університети чимдалі більше створюють умови для наукової роботи своїх викладачів і студентів. Вводяться посади професорів з правом викладання, але без обов'язкового навчального навантаження. Так, Пруська академія в Берліні своїм членам, обраним відділеннями за спеціальними академічними рекомендаціями, платила персональний оклад наполовину за рахунок уряду, наполовину за рахунок різних зовнішніх фондів; академія організувала інститути, працівники яких займалися винятково науково-дослідницькою роботою. В сучасних умовах у Німеччині наукові дослідження ведуться як у приватних науково-дослідницьких установах та наукових центрах підприємств, як в університетах, так і в державних науково-дослідних установах. При чому цифра державних асигнувань у бюджеті-2016 тільки на фундаментальні дослідження приголомшлива – 164 млрд євро!

Реальна проблема полягає в тому, що внаслідок зростаючої ролі позанаукових мотивацій в академічному та університетському житті зарахування до найвищих наукових авторитетів залежить не стільки від наукових заслуг, скільки від соціально-політичних позицій потенційних носіїв наукових звань. Але ця проблема виходить за межі науково-організаційних, оскільки впирається в розвинутість демократії і установ громадянського суспільства.

Грубо кажучи, питання стоїть так: чи вища ланка наукової еліти України в цілому незаслужено займає свої щаблі в науковій ієрархії, маючи за спиною лише науково-адміністративну кар'єру, а чи наші академіки, доктори і професори в масі своїй знаходяться на світовому рівні та зробили гідно оцінений внесок у науку? Зрозуміло, що в такій загальній постановці питання не може мати чіткої відповіді, і що будь-яка ревізія чи чистка насамперед

зіткнеться з питанням: а судді хто? Однак, певним чином на подібне питання відповіддю може служити простий перелік тих досягнень, які має українська наука і передусім Національна академія наук України. І перелік таких досягнень настільки вагомий, що загальна позитивна відповідь не викликає сумнівів.

Колись друг Вернадського, академік С. Ф. Ольденбург сказав: «Велика культура може бути тільки у великій державі». Цю фразу можна обернути: великою є держава, яка має велику культуру. У тому числі велику науку. І тільки в цьому розумінні варто мріяти про Україну як велику державу».

Посилання на оригінал: Попович М. Ми бідні, бо... не досить розумні, чи, навпаки, не досить розумні – тому що бідні? // День (<http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/nauka-i-groshi>). – 2015. – 11.12 *(Стаття директора Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України академіка М. В. Поповича щодо фінансування науки // Національна академія наук України (<http://g.ua/Dicd>). – 2015. – 11.12).*